

Medzi otázkami, riešenie ktorých vyžaduje od marxisticko-leninskej teórie prax výstavby socialistickej a komunistickej spoločnosti, zaujíma významné miesto vzťah záujmov spoločnosti a jednotlivca. Ide v podstate o potrebu sústavne teoreticky objasňovať zmeny, ktoré sa v tomto období uskutočňujú v spoločenskom postavení jednotlivca a načrtávať perspektívy budúceho vývoja v tomto ohľade.

Správne ponímanie charakteru vzťahov spoločenských a individuálnych záujmov má význam tak z hľadiska spoločenských orgánov, ktoré pri riadení spoločenského života, pri uskutočňovaní rozličných opatrení musia dbať predovšetkým o celospoločenské záujmy a súčasne v maximálne možnej miere prizerať na záujmy jednotlivých príslušníkov spoločnosti, ako aj z hľadiska každého člena spoločnosti, ak má zaujať správny postoj k svojim i spoločenským záujmom.

Vznik socialistických výrobných vzťahov u nás znamenal súčasne podstatnú zmenu vo vzťahu spoločnosti a jednotlivca, vo vzťahu ich záujmov. Upevňovanie a prehĺbovanie socialistických výrobných vzťahov je základom pre ďalší rozvoj vzťahov medzi spoločenskými a individuálnymi záujmami.

V našej filozofickej literatúre a literatúre vedeckého komunizmu sa môžeme dosiaľ pomerne zriedka stretnúť so štúdiami, zaoberajúcimi sa uvedenou problematikou, hoci práve správna teoretická interpretácia vzťahu záujmov spoločnosti a jednotlivca poskytuje možnosť presvedčivo ukázať, že aj v oblasti rozvoja jednotlivca, uplatňovania jeho záujmov, socializmus predstavuje v porovnaní s kapitalizmom historicky vyšší, progresívnejší stupeň spoločenského vývoja. Súčasne umožňuje odhaliť zámernú lživosť protisocialistických výpadov buržoázných ideológov, ktorí s obľubou vyčítajú socializmu nevyšímavosť voči záujmom jednotlivca, hrubé podriaďovanie individua celku, kým kapitalistické zriadenie nekriticky vychvaľujú ako dosažiteľné maximum uplatnenia a ochrany osobných záujmov jednotlivca.

Tento príspevok si, pravda, nenárokujú podať rozbor vzťahov spoločenských a individuálnych záujmov. Ide v ňom len o to, poukázať na niektoré nevyjasnené otázky v súvislosti s pojmom záujem, navrhnúť ich riešenie, v ďalšom potom len stručne načrtnúť, ako sa uvedené chápanie pojmu záujem prejavuje v teoretickom formulovaní základných vzťahov medzi záujmami spoločnosti a jednotlivca v súčasnosti u nás.

*

K riešeniu problematiky vzťahu spoločenských a osobných záujmov nemožno pristúpiť bez aspoň predbežného stanovenia, čo pojem záujmu označuje, resp. o aký význam termínu záujem ide v danej súvislosti, bez jednoznačného stanovenia, čo chápeme pod osobným a čo pod spoločenským záujmom. S týmito termínami sa často stretávame tak vo filozofickej, ekonomickej, historiografickej a inej spoločenskovednej literatúre, ako aj v každodennom praktickom živote. Pri skúmaní vzťahu spoločenských a individuálnych záujmov a pri hodnotení jednotlivých názorov na tento vzťah spôsobuje ťažkosti skutočnosť, že rôzni autori používajú termín záujem v rozličnom význame. Dokonca aj v marxistickej filozofickej literatúre vznikajú niekedy nesprávne závery preto, že sa filozofický pojem záujmu nahrádza psychologickým.

V psychológii sa záujem chápe ako jeden z podstatných momentov ľudskej psychiky.

Podľa psychológie záujem je to „prvé, čo charakterizuje človeka po stránke psychologickéj“, v záujmoch sa prejavuje zameranie osobnosti.¹ Záujmom rozumejú psychológovia taký vzťah k určitému javu, ktorý vytvára tendenciu obracať pozornosť prevažne naň. Z hľadiska našej problematiky je dôležité povšimnúť si pri psychologickom záujme skutočnosť, že subjekt si ho musí nevyhnutne uvedomovať. Psychologický záujem nemôže jestvovať mimo subjektu, a to napriek alebo aj pri jeho objektívnej spoločensko-historickej podmienosti. Spoločensko-historická podmienenosť záujmov určitého subjektu znamená, že subjekt si vlastnou voľbou môže vybrať predmet svojho záujmu len z určitého spoločensko-historicky vymedzeného okruhu javov. Pre tento druh záujmu je ďalej príznačné, že určitý subjekt (jednotlivec, určitá spoločenská skupina) ho môže aj nemať. Sú ľudia, u ktorých ťažko stanoviť, ba ani sami nevedia niekedy povedať, o čo sa zaujímajú. V takom prípade možno z psychologického stanoviska hovoriť, že nemajú nijaký záujem. Výchovou možno tento druh záujmov vyvolávať, rozvíjať, usmerňovať, ba nežiadúce záujmy aj odstraňovať.

Ak chceme zistiť, aké psychologické záujmy má, resp. o čo sa zaujíma určitý jednotlivec, stačí sa ho na to spýtať. Ak by sme chceli zistiť záujmy tohto druhu u väčšieho spoločenského celku, mohli by sme to spraviť napr. pomocou dotazníka. Pri psychologickom záujme všeobecne platí, že každý vie najlepšie, čo je jeho záujmom.

Iný význam má záujem v našej súvislosti, keď hovoríme o vzťahu spoločenských a individuálnych záujmov. V tejto súvislosti ide o záujmy, ktoré môžu jestvovať bez toho, že by si ich príslušný subjekt uvedomoval, t. j. objektívne, nezávisle od vedomia. Tento pojem možno potom označiť ako filozofický, hoci vieme, že v tom istom význame sa používa aj v iných spoločenskovedných disciplínach (v ekonómii, historiografii a i.).

S pokusmi vysvetľovať filozofický pojem záujmu sa v dejinách filozofického myslenia stretávame najmä od čias nástupu buržoázie a formovania sa buržoáznej ideológie. V súvislosti, s premenami v oblasti výrobných vzťahov na prelome medzi feudalizmom a kapitalizmom vznikali nové sociálno-ekonomické náhľady, ktoré vyjadrovali zmeny postavenia jednotlivcov v nastupujúcej spoločnosti. V týchto náhľadoch zaujíma významné miesto teória záujmu rozpracovaná Helvétiom. Mala byť teoretickým východiskom pre riešenie vzťahu jednotlivca a spoločnosti, pre formulovanie princípov morálky novej buržoáznej spoločnosti, čo je však najdôležitejšie, mala umožniť odhaliť zákonitosti v spoločenskom vývine. Pritom treba poznamenať, že Helvétius zahrňoval do oblasti morálky oveľa širšiu problematiku, ako zahrňujeme dnes, aj také oblasti nadstavby ako zákonodarstvo, politika a i. Za základný pojem takto široko ponímanej morálky považoval Helvétius práve pojem záujmu, čo vo svojej práci *O duchu* formuluje takto: „Ako je fyzický svet podrobený zákonom pohybu, tak je mravný svet nemenej podrobený zákonom záujmu.“² Jednoznačné vysvetlenie pojmu záujem však u Helvétiu nenachádzame. Na jednej strane ho chápe psychologicky, keď hovorí: „Aký je však princíp alebo pohnútko, ktorá nás vedie k vzájomnému prirovnávaniu predmetov a prepožičiava nám potrebnú pozornosť, aby sme pozorovali ich vzťahy? Je to záujem, a ten je tiež, ako ukážem, výsledkom fyzickej citlivosti.“³ Záujem teda chápe ako pohnútku na porovnávanie javov, ktorá sa zakladá na túžbe po blaženosti. V skutočnosti, že ho považuje za výsledok fyzickej citlivosti, prejavuje sa jeho senzualistický materializmus. Z citátu vidieť, že tak chápaný záujem si musí človek uvedomovať, t. j. musí vedieť, o čo má záujem (čo prináša slasť) a o čo záujem nemá (čo prináša strasť). To je ne-

¹ Kornilov, Smirnov, Těplov, *Psychologie*, Praha 1951, 410.

² C. A. Helvétius, *Výbor z díla*, Praha 1953, 65.

³ Tamže, 40.

vyhnutým atribútom záujmu v psychologickom zmysle — dosiahnuť príjemné, vyhnúť sa nepríjemnému.

Na druhej strane však Helvétius videl, že ľudia nemusia poznať svoje záujmy, že niekedy „ich treba poučovať o ich skutočných záujmoch“,⁴ že pocit slasti a strasti nie je v takých prípadoch kritériom. Sú javy, ktoré človek fyzicky pociťuje ako strasti, formuje sa uňho voči nim negatívny postoj, a napriek tomu sú v skutočnosti v jeho záujme. (Jednoduchý príklad: užitie nepríjemného lieku.) Takto chápaný záujem je človeku, resp. určitej spoločenskej skupine daný objektívne, nezávisle od toho, či si ho uvedomuje, a to tak jeho postavením v spoločnosti, ako aj jeho biologickými potrebami.

Zanášanie psychologického chápania záujmu do filozofie, i keď vychádza zo senzualizmu, ako to vidíme u Helvétia, ústi v subjektivism. Subjekt môže považovať za svoj záujem všetko, od čoho očakáva, aj keď nie bezprostredne, ale aspoň neskôr, zmyslovú slasť. Záujem, ktorý je v skutočnosti reálnym vzťahom, je v tomto prípade určovaný vedomím, čiže bytie je určované subjektívnym vedomím. Senzualistický materializmus aj v tomto prípade vytvára pôdu pre subjektívny idealizmus. „Všade, kde Helvétius vysvetľuje svoje historické názory,“ píše Plechanov, „kolíše neustále bez toho, žeby to pozoroval, medzi týmito dvoma diametrálne opačnými spôsobmi chápania záujmu...“⁵ Teda i keď Helvétius robí do záujmu základný pojem etiky, sám nemá v jeho ponímaní dost jasno, chápe ho viacerakým spôsobom.

Subjektivismus v chápaní pojmu záujem sa zreteľne prejavuje u ďalšieho ideológa liberálnej buržoázie, utilitaristu Jeremy Benthama. „Na Helvétiovej etike zakladá svoj systém správne pochopeného záujmu“,⁶ pričom však treba zdôrazniť, že ich etické náhľady zohrali v dejinách myslenia podstatne rozdielne úlohy. Kým u Helvétia ich podstata spočívala v kritike jestvujúceho feudálneho zriadenia a napomáhala spoločenský vývin, Benthamove náhľady už boli zamerané na zdôvodňovanie snáh buržoázie obohačovať sa, na sankcionovanie jestvujúceho liberálneho kapitalizmu.

Hoci v Benthamových náhľadoch má pojem individuálneho záujmu významnú úlohu, jeho definície sa zrieka. „Záujem je jedným z tých slov,“ píše, „ktoré nemožno definovať obvyklým spôsobom, pretože nemajú nadradený genus.“⁷ Ako však vyplýva z jeho názorov, záujem jednotlivca stotožňoval s osobným úžitkom. Vychádzal z predpokladu, že každý človek najlepšie vie, čo mu prináša blaho, osobný úžitok, teda každý najlepšie pozná, čo je jeho záujem. Subjektívnoidealistickú interpretáciu záujmu využil Bentham na zdôvodnenie individualizmu. Zmyslom jeho koncepcie bolo vylúčiť zásahy orgánov spoločnosti do súkromných záležitostí individuálneho podnikateľa, zabezpečiť právo na neobmedzené súkromné podnikanie. Téma „ja najlepšie viem, čo je môj záujem“ je ekvivalentná téze „moje predstavy o mojom záujme sú jedine správne“ a odtiaľ má už len krok k voluntaristickému „ja určujem svoje záujmy“, t. j. záujem je produkt subjektívneho vedomia. Bentham sa niekedy zdanlivo odkláňa od tohto subjektivismu a podobne ako Helvétius hovorí o „správne pochopenom záujme“. To však nemožno považovať ako u Helvétia za prvky koncepcie objektívneho záujmu. Helvétius síce uprednostňuje individuálny záujem a vedie ho to k subjektivismu, ale pritom aspoň v ojedinelých prípadoch naznačuje, že správne pochopený individuálny záujem nemôže byť izolovaný od spoločnosti a jej záujmov. Ani on však nedospel a ako predstaviteľ buržoázie nemohol dospieť

⁴ Tamže, 88.

⁵ G. V. Plechanov, *Vybrané filozofické spisy*, Praha 1960, 109.

⁶ Marx, Engels, *Spisy 2*, Praha 1958, 151.

⁷ J. Bentham, *A Fragment on Government and an Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Oxford 1948, 127.

k odhaleniu primárnosti spoločenského záujmu. Naproti tomu však Bentham, vychádzajúc z názoru, že spoločnosť je len „fiktívny organizmus“, zložený z individuálnych osôb, úplne popiera existenciu nejakého objektívneho záujmu. „Čo je potom záujem spoločnosti?“ — pýta sa v *Úvode k zásadám morálky a práva* a hovorí: „... suma záujmov jednotlivých členov, ktorí ju tvoria“.⁸ Správne pochopený záujem jednotlivca teda nepredpokladá uňho pochopiť najprv spoločenský záujem, ale východisko k poznaniu individuálneho záujmu je v samom indivíduu. Bentham teda zotráva na pozíciách subjektivismu.

Individualizmus a egoizmus v určitých historických okolnostiach nemusel byť vždy výsledkom subjektívnoidealistickej interpretácie spoločenských vzťahov, ale mohol byť aj objektívnym odrazom výrobných vzťahov, v ktorých sa jednotlivec nachádzal. Rozkvet, ktorý zaznamenal v období nástupu buržoázie a rozvoja individuálneho vlastníctva výrobných prostriedkov, nemožno teda vysvetlovať ani zďaleka len subjektivismom.

Takto historicky ponímajú individualizmus a egoizmus aj Marx a Engels v *Nemeckej ideológii*, kde polemizujú so Stirnerom. Zdôrazňujú, že „komunisti... veľmi dobre vedia, že egoizmus rovnako ako obetavosť je za určitých pomerov nevyhnutnou formou uplatnenia indivídua“.⁹ Nemôže priniesť podstatné výsledky, keď sa od ľudí žiada, aby upustili od egoizmu a individualizmu, keď sa vychovávajú k obetavosti a kolektivismu v pomeroch, ktoré neustále znova a znova plodia individualizmus a egoizmus. A rovnako ako v morálke, ani v politike, práve a v iných oblastiach nemožno za takých podmienok očakávať víťazstvo zásad kolektivismu. K tomu vedie až materiálne podmienené odstránenie daného materiálne podmieneného, t. j. kapitalistického spôsobu existencie indivídua.

Benthamovo chápanie záujmov bolo však nielen individualistické, ale aj subjektivistické, a to preto, že objektívnu existenciu spoločenských záujmov úplne popieral tým, že ich redukoval na súčet individuálnych záujmov, pričom samotné individuálne záujmy chápal ako produkt vedomia ich nositeľa.

Kým na jednej strane buržoázni ideológovia rozvíjali túto subjektívnoidealistickú a individualistickú líniu až do krajnosti (Nietzsche, pragmatizmus a i.), ideologickí predstavitelia proletariátu, vychádzajúc z kritiky kapitalistických výrobných vzťahov, podrobili kritike aj subjektívnoidealistické chápanie jednotlivca, jeho vzťahov voči spoločnosti, a teda aj jeho záujmov.

*

Klasiци marxizmu-leninizmu považovali záujem za objektívny jav, nezávislý od toho, či si ho nositeľ, t. j. jednotlivec, určitá spoločenská skupina alebo spoločnosť ako celok uvedomuje. Vždy zdôrazňovali, že záujmy ľudí vyplývajú z ich postavenia v spoločnosti, predovšetkým vo výrobe, nakoľko ekonomické záujmy sú z jestvujúceho komplexu záujmov základné. Tým, že človek zaujme určité miesto v rámci spoločenskej delby práce, že vstúpi do určitých výrobných vzťahov, ktoré jestvujú objektívne, formujú sa v základe jeho záujmy. Rovnako aj spoločenské záujmy nevznikajú z vôle alebo na základe túžby ľudí, ale objektívne a v súlade s tým, aký stupeň vývoja výrobných síl a výrobných vzťahov spoločnosť dosiahla. Marx a Engels poukazujú na objektívnosť spoločenského záujmu aj vtedy, keď hovoria, že „spoločný záujem neexistuje snáď len v predstave ako ‚všeobecné‘, ale predovšetkým v skutočnosti ako vzájomná závislosť

⁸ Tamže, 126.

⁹ Marx, Engels, *Spisy* 3, Praha 1958, 248.

individuí, medzi ktoré je práca rozdelená".¹⁰ Uznanie determinovanosti záujmov spoločensko-historickým postavením ich nositeľa vedie nevyhnutne ku koncepcii objektívneho záujmu. Záujem nemožno zmeniť tým, že sa zmení predstava o ňom, ale len praktickou činnosťou, ktorá zmení skutočné postavenie jeho nositeľa.

Toto historickomaterialistické ponímanie záujmu je z praktickopolitického hľadiska hlboko revolučné a pre ideológov buržoázie pochopiteľne neprijateľné. Je zrejmé, že uvedené chápanie záujmu má svoj dosah nielen v oblasti filozofie, ale aj v iných oblastiach, najmä v praktickej politickej činnosti a v ideologickej výchove.

Nápriek tomu, že klasiци marxizmu v rozličných súvislostiach objasnili jednotlivé stránky pojmu záujem, definíciu tohto pojmu ani u nich nenachádzame. V súčasnej marxistickej filozofickej literatúre sa stretávame v dôsledku toho s radom pokusov o túto definíciu.

Značný ohlas vyvolala definícia záujmu vo Veľkej sovietskej encyklopédii. Záujem sa tu chápe ako „voliteľné cielavedomé zameranie človeka na získanie určitých poznatkov, na vykonávanie určitej činnosti... Fyziologickým základom záujmu sú orientačno-poznávacie reflexy (nepodmienené a podmienené). Záujmy človeka sú určované predovšetkým spoločensko-historickými podmienkami jeho života, jeho spoločenským bytím“. Je to ponímanie psychologické a ako také by ho bolo treba aj posudzovať. Ak sa napriek tomu stalo predmetom kritiky z filozofického hľadiska,¹¹ možno to vysvetliť tým, že autori hesla encyklopédie obišli iný, z filozofického hľadiska podstatný význam termínu záujem. Hrozí tu spomínané nebezpečenstvo, že do filozofie sa zanesie namiesto filozofického pojmu záujem psychologický pojem. Že je reálne, o tom svedčí štúdia V. A. Malkova,¹² v ktorej autor charakterizuje osobný záujem ako „emocionálne zafarbenú snahu človeka ovládať určitý jav skutočnosti, ktorý sa vo vedomí odráža ako cieľ“. Malkov pristupuje k otázke, čo je záujem, z psychologického hľadiska. Zabúda na to, že „emocionálne zafarbená snaha“, aj keď vedie k dosiahnutiu vytýčeného cieľa, nemusí byť ešte zďaleka záujmom človeka, naopak, môže sa v konečných dôsledkoch prejaviť ako nepriateľská, škodlivá jeho záujmom. Vôbec nemožno súhlasiť s tým, že príslušný subjekt si musí svoj osobný, resp. skupinový alebo spoločenský záujem uvedomovať a že je to jeho záujem len potiaľ, pokiaľ si ho uvedomuje, resp. pokiaľ má k nemu kladný emocionálny vzťah. To by znamenalo urobiť ústupok subjektivismu, prijať Benthamovu tézu „každý vie najlepšie, čo je jeho záujem“, alebo dokonca „každý si určuje svoj záujem“. Zdá sa, že Malkov tento ústupok skutočne robí, lebo osobné záujmy príslušníka socialistickej spoločnosti vyvodzuje z neho samotného (poukazuje, pravda, na potrebu všimnúť si možnosť ich uplatnenia) a spoločenský záujem pri poznávaní osobného záujmu zanedbáva.

Iný spôsob chápania záujmu, s ktorým sa stretávame v súčasnej marxistickej filozofickej literatúre, je koncepcia subjektívno-objektívneho záujmu. „Záujem — hovorí napr. V. G. Nesterov — je spoločenský jav, ktorý predstavuje jednotu objektívneho a subjektívneho, pretože na jednej strane má materiálny základ (objektívne jestvujúce potreby osobnosti, skupiny, triedy, spoločnosti ako celku) a na druhej, vždy tak alebo onak, viac alebo menej hlboko, správne alebo nesprávne sa odráža vo vedomí, formuje sa

¹⁰ Marx, Engels, *Spisy 3*, Praha 1958, 46.

¹¹ G. M. Gak, *Obščestvennyje i ličnyje interesy i ich sočetanije pri socializme*, *Voprosy filosofii* 1955, 4; A. D. Gusev, *Sočetanije materialnych interesov s moralnymi stimulami k trudu v epochu stroitelstva komunizma*, *Voprosy filosofii* 1960, 2 a i.

¹² V. A. Malkov, *Ličnyje i obščestvennyje interesy i uslovija ich sočetanija pri socializme*, *Vestnik Leningradského universiteta*, Leningrad 1958, 5.

v ňom v podobe určitých cieľov.¹³ Avšak skutočnosť, že záujem sa „vždy tak alebo onak, viac alebo menej hlboko“ atď. odráža vo vedomí, neznamená, že sám záujem má popri objektívnej aj subjektívnu stránku. Jeho pojem, pravda, nepochybne má obe tieto stránky, ako každý pojem, ktorý je subjektívnym odrazom objektívne jestvujúceho javu. Objektívny jav jestvuje bez ohľadu na to, či si ho niekto uvedomuje, a preto hovoriť, že je jednotou objektívneho a subjektívneho je nesprávne. V opačnom prípade by každý objektívny jav, odrazený ľudským vedomím, prestal byť len objektívnym a stal by sa jednotou objektívneho a subjektívneho.

Tieto a ďalšie pokusy definovať alebo aspoň charakterizovať pojem záujem nasvedčujú, že otázka záujmu ostáva ešte stále aj v marxistickej filozofickej literatúre otvorená, že jej riešenie je vzhľadom na význam tohto pojmu vo viacerých spoločenskovedných disciplínach naliehavé. Akékoľvek úvahy o vzťahu spoločenských a individuálnych záujmov bez jednoznačného historickomaterialistického vysvetlenia pojmu záujem skrývajú nebezpečenstvo špekulatívneho prekrucovania skutočnosti.

Pri definovaní pojmu záujem je dôležité predovšetkým uznať nespornú skutočnosť, že nikto si nemôže svoje záujmy nejako voluntaristicky určovať, že ich nemôže apriórne, intuitívne poznávať. Pri poznávaní záujmu určitého jednotlivca, spoločenskej skupiny, resp. celej spoločnosti treba nevyhnutne vopred poznať objektívnu skutočnosť, podmienky, v ktorých sa daný nositeľ záujmu nachádza, jeho skutočné potreby. Záujem, to je určitý pozitívny vzťah k týmto potrebám, vyplývajúcim z objektívnych spoločensko-historických, predovšetkým ekonomických podmienok, v ktorých sa príslušný objekt nachádza. Možno ho teda charakterizovať súčasne ako určité zameranie do budúca, taký objektívne daný smer konania subjektu, vývinu skutočnosti, ktorý vedie k optimálnemu uspokojovaniu potrieb tohto subjektu.

Často sa stáva, že určitý subjekt nepozná optimálny smer konania na uspokojovanie svojich potrieb, čo znamená, že nepozná svoj záujem. Spomeňme si napr. z dejín robotníckeho hnutia na hnutie ludditov v Anglicku, ktorí ničili stroje, domnievajúc sa, že je to ich záujem. V skutočnosti, ako sa ukázalo neskôr, záujem anglickej robotníckej triedy spočíval v inom, v ekonomickom, politickom a ideologickom triednom boji proti buržoázii. Tak je to so záujmom v každom prípade — jestvuje aj keď si ho nositeľ neuvedomuje, alebo nesprávne uvedomuje. V tom práve je jeho objektívny charakter. Záujmy sú teda výrazom objektívne daného vzťahu ich nositeľov k spoločenskému a prírodnému prostrediu.

Rozličné spoločensko-historické, predovšetkým ekonomické podmienky plodia vždy rozličné sebe adekvátne potreby jednotlivcov, spoločenských skupín i celej spoločnosti a dávajú vzniknúť aj rozličným záujmom. Práve zo skutočnosti, že základom všetkých potrieb či už jednotlivca, spoločenskej skupiny alebo celej spoločnosti sú materiálne potreby (človek musí predovšetkým jesť, bývať, obliekať sa, aby mohol rozvíjať svoju duševnú činnosť, tvoríť vedecké, umelecké a iné kultúrne hodnoty) vyplýva — vychádzajúc z toho, že záujem je vlastne určitým vzťahom k potrebám — že určujúci význam pripadá materiálным záujmom.

Záujmy, rovnako ako potreby majú historický charakter, t. j. každé historické obdobie, napriek všetkej rôznorodosti, mnohostrannosti a protirečivosti záujmov, ktoré sa v ňom vyskytujú, tvorí pre ne určitý rámec, plodí záujmy, ktoré zodpovedajú danému stupňu vývoja spoločenských, predovšetkým ekonomických, ale aj politických, kultúrnych a

¹³ V. G. Nesterov, *O sootnošenii obščestvennyh i ličnyh interesov pri socializme*. Učonnýje zapiski, dialektičeskij i istoričeskij materializm, Moskva 1958, 77.

iných vzťahov. Vývoj v oblasti materiálnych a iných vzťahov vedie k vývoju potrieb i záujmov.

Ak charakterizujeme záujem ako pozitívny vzťah jeho nositeľa k vlastným potrebám, to znamená, že by sa žiadalo stanoviť, čo sú objektívne potreby toho-ktorého jednotlivca alebo spoločenskej skupiny. Treba priznať, že nie vždy to, čo považujeme za svoje potreby, sú objektívne potreby, t. j. často ich subjektivisticky stanovujeme. Tu sa skrýva teda nebezpečenstvo subjektivistického chápania záujmov, že za svoj záujem považujeme uspokojovanie takých „potrieb“, ktoré nie sú zdôvodnené spoločensko-ekonomickou situáciou, naším spoločenským zaradením a osobnými vlastnosťami. To znamená, že ak sa chceme vyhnúť subjektivistickému stanovisku svojich záujmov, budeme musieť vedieť, čo vlastne možno považovať za svoje objektívne potreby. Kým pri niektorých potrebách jednotlivca, spoločenskej skupiny alebo celej spoločnosti máme pre stanovenie objektívnosti potrieb dosť presné kritériá, v mnohých prípadoch je to zatiaľ problematické. Napríklad vieme, že potrebou nemocného je liečba a lekári už zväčša vedia presne stanoviť aká. Vieme, že potrebou žiaka sú školské pomôcky a pedagogickí pracovníci vedia určiť aké. Táto znalosť niektorých objektívnych potrieb sa v našej spoločnosti začína dokonca využívať takým spôsobom, že sa už podľa nich rozdeľuje. Sú však aj iné druhy potrieb, o ktorých síce vieme, že ich treba uspokojiť, ale je otázne, aký spôsob a aká miera uspokojovania zodpovedá objektívnym potrebám. Je samozrejmé, že každý človek sa musí stravovať, obliekať a bývať. Pri stravovaní vieme určiť v každom jednotlivom prípade, aké najvhodnejšie množstvo potravy a akého zloženia čo do obsahu živín potrebuje určitý jedlivec. Ťažšie je však už určiť, či je spoločensky objektívnou potrebou dostať potravu rovnakého zloženia v jednoduchšej alebo náročnej úprave, stanoviť mieru náročnosti, v akej sa má jeho biologická potreba stravovania uspokojiť. Pravdepodobne ešte zložitejšie je určiť objektívne potreby jednotlivca v obliekaní a bývaní. Isteže sa dá dosť presne zistiť, koľko odevov určitý príslušník spoločnosti za určitý čas obnosí. Pritom je však zrejme, že tú istú objektívnu potrebu obliekania možno opäť uspokojiť na rozličnom stupni náročnosti. Tú istú potrebu bývania možno uspokojiť rozlične upravenými bytmi, s rozličným zariadením. Obdobná situácia ako v oblasti materiálnych, je aj v oblasti kultúrnych potrieb.

Objektívne správna miera v náročnosti uspokojovania skutočných potrieb príslušníkov spoločnosti závisí od toho, koľko spoločnosť produkuje, od historického stupňa, ktorý dosiahla spoločnosť v rozvoji potrieb (čo napokon veľmi úzko súvisí), úlohu tu hrajú národné osobitosti spoločnosti a zrejme aj ďalší činitelia. To sa vzťahuje nielen na potreby jednotlivcov, ale aj spoločenských skupín a celej spoločnosti. Poznať tieto činitele je dôležité tak pre stanovenie objektívnych potrieb, ako aj, pochopiteľne, pre stanovenie záujmov. Pretože objektívne potreby sa v závislosti od spoločensko-ekonomických podmienok neustále menia, vyvíjajú a menia sa aj záujmy.

Uvedenie si historického charakteru záujmov je dôležité najmä pri skúmaní histórie spoločnosti a spoločenských záujmov. V histórii sa stretávame s množstvom spoločenských celkov, z ktorých každý má svoje časové a priestorové súradnice, svoj sociálno-ekonomický charakter. Tak ako vznikla určitá spoločnosť, vznikali a rozvíjali sa jej záujmy v boji proti záujmom starej spoločnosti, staré záujmy sa negovali, aby v nasledujúcom vývojovom stupni mohli byť sami negované. Tvrdenie, že záujem určitého spoločenského celku jestvuje len potiaľ, pokiaľ jestvuje tento celok, že tento záujem nejestvuje ani skôr ani neskôr, by sa mohlo zdať banálne, keby sme sa v histórii nestretávali s početnými prípadmi, že určití myslitelia, poprední predstavitelia spoločenských skupín (tried, národov a i.) zamieňali si vo svojom myslení záujmy im súčasnej spoločnosti alebo spoločenskej skupiny za záujmy budúcich alebo predošlých spoloč-

ských útvarov. Spoločenským záujmom v období feudalizmu, v krajinách, ktoré stáli na hlavných líniiach vývoja svetových dejín, nemohol byť bezprostredný prechod k socializmu alebo dokonca ku komunizmu, ako sa to domnievali mnohí utopisti, ale prechod k najbližšiemu vývinovému štádiu spoločnosti — ku kapitalizmu. V čase rozvoja kapitalistickej veľkovýroby sa zasa niektorí maloburžoázni myslitelia domnievali, že spoločenským záujmom je návrat k rozdrobenej malovýrobe. Také názory, aj keď niekedy hlásané ako socialistické, mohli zohrať a zohrávali len reakčnú úlohu.

Nevšimavosť voči časovým a miestnym sociálno-ekonomickým podmienkam pri stanovovaní záujmov určitého spoločenského celku i jednotlivca je pochopiteľne prejavom subjektivismu. Subjektivistické, podmienkam neadekvátne stanovovanie záujmov vedie ku konfliktom či už jednotlivca so spoločnosťou, alebo aj vnútri spoločnosti.

*

Skúmanie vzťahu spoločenských a individuálnych záujmov za socializmu sústreďuje sa predovšetkým na otázky, nakoľko tu jestvuje súlad, z čoho vyplýva, či sa vyskytujú v tomto vzťahu aj protirečenia, a ak áno, akého sú charakteru, v čom treba vidieť ich zdroje.

Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky, ak uznávame prvoradosť materiálnych záujmov, nemožno nevidieť význam socialistických výrobných vzťahov. V dôsledku ustanovenia socialistických výrobných vzťahov stala sa úroveň uspokojovania potrieb jednotlivých príslušníkov spoločnosti v podstate priamo závislou od prosperity celej spoločnosti. O niečo zložitejšia je táto závislosť vo sfére skupinového vlastníctva, u príslušníkov výrobných družstiev, no podstatných rozdielov v porovnaní s pracovníkmi vo všeludovom, štátnom sektore tu niet. Rozvoj družstiev je v záujme celej spoločnosti, spoločnosť mu preto poskytuje všestrannú podporu. V dôsledku toho úmerne vzrastajú aj možnosti uspokojovať materiálne a kultúrne potreby pracovníkov v tejto sfére vlastníctva.

Tento základný vnútorný vzťah socialistickej spoločnosti, daný jestvujúcimi výrobnými vzťahmi, adekvátne zachytáva základný ekonomický zákon socializmu, ktorý vyjadruje objektívne danú tendenciu socialistickej spoločnosti, maximálne uspokojovať materiálne a kultúrne potreby všetkých členov spoločnosti. Avšak voči snahe vyvodzovať z charakteru socialistických výrobných vzťahov tézu o plnom súlade spoločenských a individuálnych záujmov treba vysloviť určité námietky.

Súčasťou socialistických výrobných vzťahov je okrem iného aj spôsob odmeňovania podľa zásluhy, t. j. podľa množstva, kvality a spoločenského významu práce jednotlivca pre spoločnosť. Socialistická spoločnosť je objektívne nútená využívať tento spôsob rozdeľovania na zvyšovanie pracovnej iniciatívy a aktivity svojich príslušníkov, aby si zabezpečila čo najvyššie tempo rozvoja výrobných síl, spoločenskej produktivity práce, aby mohla čo najplnšie uspokojovať potreby svojich členov. Tento spôsob odmeňovania na jednej strane vyjadruje súlad medzi záujmami spoločnosti a jednotlivca, a to tým, že miera uspokojovania objektívnych potrieb jednotlivca závisí od blahobytu celej spoločnosti. Na druhej strane však práve v ňom spočíva súčasne aj protirečenie medzi spoločenskými a individuálnymi záujmami. Uplatňovanie zásady odmeňovania podľa práce totiž spôsobuje, že potreby členov spoločnosti sa uspokojujú rozdielne, podľa toho, čím prispel jednotlivý člen pre spoločnosť. V dôsledku toho v niektorých prípadoch môže odmena za prácu prevyšovať hranicu reálnych potrieb pracovníka, resp. jeho rodiny, kým v iných prípadoch, rovnako primeraná odmena nemusí postačovať na krytie všetkých potrieb. Príčina neuspokojovania potrieb môže byť pritom tiež objektívna (napr. veľký počet detí v rodine, horšie fyzické a duševné predpoklady pracovníka pre vykonávanú

prácu a pod.). Aby spoločnosť mohla plne uspokojovať všetky potreby svojich príslušníkov, na to bude musieť produkovať oveľa viac ako za socializmu; predpokladáme, že taký stav sa dosiahne v komunizme.

Z hľadiska ideologickej a politickovýchovej činnosti sa v súvislosti so súladom a protirečením spoločenských a individuálnych záujmov v našej spoločnosti žiada zdôrazniť, že kým protirečenia, spôsobené obmedzenou možnosťou uspokojovať potreby pracujúcich, budú ustupovať do pozadia, tak ako bude narastať ekonomická sila spoločnosti a schopnosť uspokojovať potreby jej príslušníkov, zatiaľ súlad týchto záujmov bude nadobúdať stále zreteľnejšiu prevahu. Treba ďalej poukázať na skutočnosť, že aj v prípadoch, kde spoločnosť nemôže zatiaľ uspokojovať všetky potreby, bude sa táto situácia zlepšovať v súlade so vzrastajúcim blahobytom celej spoločnosti, a teda nielen v celospoločenskom, ale aj v každom individuálnom prípade v pomerne blízkej budúcnosti súlad individuálnych a spoločenských záujmov definitívne zatlačí do pozadia ich protirečenie.

Uvedomovanie si existencie objektívneho súladu a objektívnych protirečení medzi spoločenskými a individuálnymi záujmami umožňuje nám ešte dôkladnejšie osvetliť si charakter týchto záujmov. Ukazuje sa, že tak spoločenské, ako aj individuálne záujmy sú vnútorne protirečivé.

Vnútorňá protirečivosť individuálnych záujmov sa najzreteľnejšie prejavuje práve vo vzťahu k spoločenským. Na jednej strane je individuálny záujem so spoločenským v súlade, poznanie čoho vedie jednotlivca k zvýšeniu svojho úsilia v práci pre spoločnosť, lebo v tom je aj cesta k lepšiemu uspokojovaniu jeho vlastných materiálnych a kultúrnych potrieb. Na druhej strane v prípade, že určitý jednotlivec nemôže z objektívnych príčin dosiahnuť svojou prácou pre spoločnosť taký podiel zo spoločenského produktu, ktorý by potreboval pre plné uspokojovanie svojich potrieb, je individuálny záujem do určitej miery v protirečení so spoločenským záujmom. Len do určitej miery preto, lebo aj tu jestvuje v podstate súlad, aj také prípady sa dajú v celospoločenskom meradle riešiť zvyšovaním produktívnej sily celej spoločnosti. Je pravda, že niekedy ostáva ešte možnosť uspokojovať svoje potreby aj iným spôsobom, ako je práca pre spoločnosť, avšak tu už ide zväčša o morálny priestupok, a také možnosti sa budú vyskytovať čoraz zriedkavejšie.

Vnútorňá protirečivosť spoločenského záujmu sa zasa prejavuje vo vzťahu k individuálnym záujmom príslušníkov spoločnosti. Na jednej strane by spoločnosti nesporne prospelo, a bolo by v spoločenskom záujme, keby sa dali uspokojovať objektívne potreby všetkých príslušníkov spoločnosti v plnej miere. Pretože to daný stupeň rozvoja spoločnosti, najmä výrobných síl, zatiaľ nedovoľuje, je rovnako v záujme spoločnosti uplatňovať princíp odmeňovania podľa vykonanej práce, t. j. zatiaľ ešte nie podľa potrieb.

Táto vnútorňá protirečivosť spoločenských a individuálnych záujmov rovnako ako objektívne protirečenia medzi spoločenskými a individuálnymi záujmami postupne slabne, až úplne zanikne.

Okrem spomínaných objektívnych protirečení v záujmoch, ktoré vyplývajú z ekonomiky socialistickej spoločnosti, jestvujú ešte protirečenia medzi subjektivistickým, nesprávnym chápaním záujmov a objektívnymi záujmami, t. j. takými, ako v skutočnosti sú, bez ohľadu na to, či si ich niekto uvedomuje, alebo nie.

Vo filozofickej literatúre sa stretávame s pokusmi vysvetľovať toto protirečenie ako jediné protirečenie medzi spoločenskými a individuálnymi záujmami za socializmu. Sovietsky autor A. D. Gusev doslova píše: „Osobné záujmy občanov socialistickej spoločnosti nemajú súkromný, iným ľuďom a spoločnosti nepriateľský charakter. Sú zamerané na zvýšenie materiálnej a kultúrnej úrovne svojho života, na základe aktívnej účasti v spoločenskej výrobe.

To znamená, že v našej spoločnosti sa vôbec nevyskytujú prípady, že by osobné záujmy stáli proti spoločenským. Máme jednotlivcov, ktorí nechápu ušľachtilú úlohu práce, vyhýbajú sa jej a žijú parazitickým spôsobom. Základnou príčinou podobného protispoločenského konania je nízka úroveň uvedomenia jednotlivých občanov, prežitky kapitalizmu.¹⁴

Obdobné názory sa veľmi často vyskytujú aj v našej propagandistickej práci. Je pravda, že toto protirečenie vyplývajúce z nízkej úrovne uvedomenia niektorých členov spoločnosti jestvuje a že mu treba venovať pozornosť. Nie je to však jediné protirečenie v oblasti záujmov a nie je ani hlavné. Jeho odstránenie je len otázkou morálnej a ideologickej výchovy, t. j. otázkou premeny vo vedomí. Vyriešenie základného, objektívneho protirečenia spočívajúceho v charaktere socialistických výrobných vzťahov predpokladá podstatné zmeny v materiálnych podmienkach existencie spoločnosti.

¹⁴ A. D. Gusev, *Sočëtanije materialnych i moralnych stimulov k trudu*, Voprosy filosofii 1960, 2.